

แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจ

พระมหาวิศิต ธีรวิโส ผศ., ป.ธ.๙

อาจารย์ประจำวิทยาเขตสุรินทร์

๑. บทนำ

เศรษฐกิจ เป็นเรื่องสำคัญคู่กับการดำรงชีวิตของคนเรา ซึ่งมีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ถ้าประเทศชาติมีเศรษฐกิจดี ประชาชนก็มีมาตรฐานการครองชีพสูง ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสะดวกสบาย มีความมั่นคงดี แต่ถ้าเศรษฐกิจตกต่ำ ประชาชนก็จะประสบความยากลำบากในการดำรงชีวิต มีชีวิตอยู่อย่างแร้นแค้น ไม่มีความมั่นคง

ปัจจัยมูลฐานสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ คือ ประชากรหรือคน ทรัพยากรธรรมชาติ ทักษะความรู้ ความรู้ความชำนาญ เทคโนโลยี และศีลธรรม คุณธรรมจริยธรรม กล่าวคือ ถ้าคนมีคุณภาพมีความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพประกอบการด้านต่าง ๆ มีทรัพยากรธรรมชาติและเงินทุนที่เพียงพอ มีเทคโนโลยีที่ทันสมัยใช้การได้ดี และมีคุณธรรมจริยธรรมมีความรับผิดชอบมีจิตสำนึกดี การพัฒนาเศรษฐกิจก็ย่อมจะสำเร็จประโยชน์บรรลุผลได้ตามเป้าหมายที่ต้องการ

มาตรฐานการดำรงชีวิตของมนุษย์ผู้ครองเรือนหรือชาวบ้านนั้นคือการมีชีวิตอยู่อย่างมีความสุข ซึ่งได้แก่ มีความสุขเพราะมีทรัพย์สินเงินทอง มีความสุขเพราะได้ใช้ทรัพย์สินเงินทองนั้น มีความสุขเพราะความไม่มีหนี้สินล้นตัว มีความสุขเพราะมีพฤติกรรมที่ไม่ขัดต่อศีลธรรมไม่ผิดต่อกฎหมาย แต่มาตรฐานชีวิตนี้เป็นเพียงแนวคิดของพระพุทธศาสนา แต่ในความเป็นจริงของการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมนั้น มนุษย์มิได้มีมาตรฐานชีวิตคือมีความสุขสมบูรณ์แบบดั่งว่านี้บริบูรณ์ทุกคน โดยเฉพาะข้อแรกคือความสุขที่เกิดจากความมั่งคั่งทรัพย์สินเงินทอง มีคนไทยไม่กี่เปอร์เซ็นต์ที่ประสบความสำเร็จในชีวิต คนไทยส่วนมากยังมิได้รับความสุขข้อนี้ ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาใหญ่ที่รัฐบาลพยายามแก้ไขและพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น แม้ในความเป็นจริงที่เห็น ๆ กันอยู่ว่า ปัญหานี้ยังไม่มีใครสามารถแก้ไขให้ได้สมใจตามความต้องการของประชาชนเลย เพราะความสุขที่แท้จริงนั้นมิได้ขึ้นอยู่กับทรัพย์สินเงินทองอย่างเดียว หากแต่อยู่ที่จิตใจของมนุษย์ด้วยนั่นเอง トラบิตที่มนุษย์ยังมิมีความ

^๑ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, **พุทธธรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

พอเพียงหรือเพียงพอ ยังควบคุมระดับความอยากและความต้องการของตนเองไม่ได้ トラบนั้นแม้จะมีทรัพย์สินเงินทองมากมายเพียงใด มนุษย์ก็จะยังไม่ประสบและยินดีกับความสุขที่ได้รับนั้น แต่ความสุข เพราะมีทรัพย์สินเงินทองนี้ก็ยังคงต้องเป็นปัจจัยพื้นฐานที่นำไปสู่ความสุขด้านอื่น ๆ อีกได้เป็นอย่างดี

ปัญหาเศรษฐกิจจึงนับเป็นปัญหาสำคัญยิ่งในชีวิตมนุษย์ เพราะเกี่ยวกับเรื่องปากท้องความเป็นอยู่ของมนุษย์ว่าจะทำอย่างไร จะมีที่อยู่ มีอาหารรับประทานหรือมีของกลางคือเงินไว้ใช้จ่ายใช้สอย บำบัดความต้องการต่าง ๆ โดยสากลแล้วเป็นที่ยอมรับตรงกันว่า จุดประสงค์ของเศรษฐกิจคือการพัฒนาพยายามบำบัดหรือสนองความต้องการของมนุษย์ พระพุทธศาสนาได้เสนอแนวคิดหลักในการพัฒนาเศรษฐกิจไว้ ๒ ระดับ คือ ระดับต่ำ เรียกว่า หลักสนอง ระดับสูง เรียกว่า หลักบำบัด^๒

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอหลักพุทธธรรมที่เป็นแนวคิดช่วยเสริมสร้างและพัฒนา ด้านเศรษฐกิจเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ซึ่งมนุษย์แต่ละคนสามารถดำเนินการหรือกระทำ ให้เกิดขึ้นได้เอง โดยมีต้องรอคอยความช่วยเหลือจากรัฐอย่างเดียว เพราะความสุขที่แท้จริงมนุษย์ทุกคนสามารถสร้างขึ้นได้เอง โดยกำหนดประเด็นนำเสนอเป็น ๒ ประเด็นหลักใหญ่ ๆ คือ

๑. พุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยหลักสนอง
๒. พุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยหลักบำบัด

๒. พุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยหลักสนอง

หลักการสนอง หมายถึง การสอนให้ตั้งเนื้อตั้งตัวให้ได้ในทางเศรษฐกิจ ให้พยายามยกฐานะของตนให้สูงขึ้นด้วยความขยันหมั่นเพียรและวิธีการอื่น ๆ เพื่อสร้างความสุขให้เกิดขึ้นให้ได้สนองตามความต้องการของมนุษย์

หลักการพัฒนาด้วยการสนองนี้ เป็นหลักการพัฒนาด้านเศรษฐกิจระดับต่ำ หรือระดับพื้นฐานทางกายภาพที่เป็นความจำเป็นด้านปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนที่เกี่ยวกับหลักการพัฒนาด้านเศรษฐกิจระดับบุคคล ครอบครัว และองค์การโดยทั่วไป ตัวอย่าง เช่น แนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถะ (ประโยชน์ปัจจุบัน) หลักการเว้นอบายมุข (เหตุให้เสื่อมทรัพย์) หลักการสร้างสุขของผู้ครองเรือน (สุขของคฤหัสถ์) หลักการสร้าง

^๒ สุชีพ ปุญญานุภาพ, *พระพุทธศาสนากับการเลิกทาสและเศรษฐกิจ*, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔๗.

เสถียรภาพขององค์การ (กุลจักรัฐนิติธรรม) หลักการพัฒนาอาชีพพาณิชย์ หลักการใช้จ่ายทรัพย์สินตามแนวพุทธธรรม เป็นต้น

๒.๑ แนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถะ

ทฤษฎีธัมมิกัตถะ คือประโยชน์ในปัจจุบัน หรือมีชื่อเต็มว่า ทฤษฎีธัมมิกัตถสังวัตตินิกธรรม แปลว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน^๓ ได้แก่ ประโยชน์เฉพาะหน้า อันเป็นสิทธิที่จะพึงครอบครองได้ให้เห็น ๆ กันอยู่ในชีวิตประจำวัน เป็นหลักการพัฒนาที่พระพุทธศาสนาเสนอไว้เพื่อให้ตั้งตัวทางเศรษฐกิจอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้น มี ๔ ประการ คือ^๔

๑. อุฏฐานสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น ได้แก่ มีความขยันหมั่นเพียรในการแสวงหาทรัพย์ ตรงกับหลักเศรษฐกิจข้อแรก คือ ผลิตรกรรม (Product)^๕

๒. อารักขสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการรักษา ได้แก่ การรู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้ หรือรู้จักสะสมเก็บออม ตรงกับหลักการออมทรัพย์

๓. กัลยาณมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรดี ได้แก่ การรู้จักเลือกคบเพื่อนที่ดีงาม เทียบได้กับการดำเนินงานในรูปบริษัทหรือสหกรณ์ซึ่งจำเป็นต้องเลือกสมาชิกที่ดี

๔. สมชีวิตา ความเป็นอยู่เหมาะสม ได้แก่ การรู้จักใช้จ่ายพอเหมาะสมแก่ฐานะรายรับ-รายจ่ายของตน ตรงกับภาษาเศรษฐกิจว่า Household Budget แปลว่า งบประมาณประจำบ้าน ประเทศไทยใช้หลักการบัญชีครัวเรือน ส่วนในระดับชาติเรียกว่า The Nation's Economic Budget แปลว่า งบประมาณเศรษฐกิจแห่งชาติ

๒.๒ แนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักการเว้นอบายมุข

อบายมุข คือช่องทางของความเสื่อมทางที่จะนำไปสู่ความพินาศ เหตุย่อยยับแห่งโภคทรัพย์^๖ หรือเหตุให้เสื่อมทรัพย์ มี ๔ ประการ คือ^๗

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๖.

^๔ ดู อัง. อรรถก. (ไทย) ๒๓/๕๔-๕๕/๓๔๐-๓๔๘, ๒๓/๗๕-๗๖/๓๘๘-๓๙๒.

^๕ หลักเศรษฐกิจ หรือหลักการตลาด ๔ P คือ (๑) Product (๒) Price (๓) Place (๔) Promotion

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๐.

^๗ ดู อัง.อรรถก. (บาลี) ๒๓/๕๔-๕๕/๒๓๓-๒๔๐, อัง. อรรถก. (ไทย) ๒๓/๕๔-๕๕/๓๔๐-๓๔๘.

๑. อติถิฐิตะ ความเป็นนักเลงหญิง ได้แก่ ความเป็นนักเที่ยวผู้หญิง
๒. สุราธุตตะ ความเป็นนักเลงสุรา ได้แก่ ความเป็นนักดื่ม
๓. อักขธุตตะ ความเป็นนักเลงการพนัน ได้แก่ ความเป็นนักเล่นการพนัน
๔. ปาปมิตตะ ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว มีเพื่อนชั่ว ได้แก่ ความคบคนชั่วคนไม่ดี เป็นมิตร

คำว่า นักเลง ในที่นี้หมายถึง ผู้ฝึกฝนในสิ่งนั้น ๆ^{๘๘} คือบุคคลที่ประกอบกรรมนั้นบ่อย ๆ เป็นอาจิมจนกลายเป็นนักเลงในทางนั้น ๆ^{๘๙} พระพุทธศาสนาสอนให้หลีกเลี่ยง โดยการลด ละ เลิกพฤติกรรม ความเป็นนักเลงในอบายมุขอันเป็นเหตุให้สิ้นเปลืองทรัพย์โดยเปล่าประโยชน์ทั้ง ๔ ประการนี้เสีย เพื่อพัฒนาฐานะทางเศรษฐกิจระดับบุคคล ครอบครัว และประเทศชาติให้มั่นคง มั่นคงและเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๒.๓ แนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักการสร้างสุขของผู้ครองเรือน

ความสุขของผู้ครองเรือน หรือสุขของคฤหัสถ์นี้ ตรงกับคำในภาษาบาลีว่า คิหิสุข หรือ กามโกคิสุข หมายถึง สุขของชาวบ้าน สุขที่ชาวบ้านควรพยายามเข้าถึงให้ได้สม่ำเสมอ สุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี^{๙๐} มี ๔ ประการ คือ^{๙๑}

๑. อตติสุข สุขเกิดจากความมีทรัพย์ ได้แก่ ความภูมิใจสุขใจในทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพัก น้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยชอบธรรม อตติสุขนี้แสดงถึงสภาพการมีงานทำ
๒. โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ ได้แก่ ความภูมิใจสุขใจที่ได้ใช้ทรัพย์ที่ตนหา มาได้โดยชอบธรรมนั้น ในการเลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้เกี่ยวข้อง และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ โภคสุขนี้แสดงถึงสภาพคล่องของการไหลเวียนระบบเงิน
๓. อานันทยสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ ได้แก่ ความภูมิใจสุขใจในความเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร อานันทยสุขนี้แสดงถึงสภาพความกินดีอยู่ดี มีความเพียงพอของประชาชน

^{๘๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๖๙.

^{๘๙} สุขชีพ ปุณฺณานุภาพ, พระพุทธศาสนากับการเลิกทาสและเศรษฐกิจ, หน้า ๔๘.

^{๙๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๗.

^{๙๑} ดู งาม.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕-๑๐๗.

๔. อนุวัชชสุข สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ ได้แก่ ความภูมิใจสุขใจว่าตนประพฤติสุจริตในการประกอบอาชีพการงานที่ไม่มีโทษ ไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรม ไม่มีความบกพร่องเสียหาย อนุวัชชสุขแสดงถึงประสิทธิภาพการบริหารด้านเศรษฐกิจของรัฐ มีผลมาจากข้อ ๑-๓

หลักธรรมข้อนี้สื่อให้เห็นความสำคัญในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ เพราะทำให้เกิดความสุข ความคล่องตัวในการดำเนินชีวิต แต่ต้องเป็นเศรษฐกิจในทางที่ดีที่ถูกที่ควร ไม่มีโทษ ไม่ผิดกฎหมาย และไม่ผิดศีลธรรมด้วย พระพุทธศาสนายกย่องให้ความสำคัญ อนุวัชชสุข คือ ความสุขเกิดจากความประพฤติ การประกอบอาชีพการงานที่ไม่มีโทษ มากกว่าความสุขอีก ๓ ประการ

๒.๔ แนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักการสร้างเสถียรภาพองค์การ

หลักการสร้างเสถียรภาพขององค์การในที่นี้หมายถึงหลักกกุลจิริฎฐิติธรรม ธรรมสำหรับดำรงความมั่งคั่งของตระกูลให้ยั่งยืน หรือเหตุที่ทำให้ตระกูลมั่งคั่งตั้งอยู่ได้นาน มี ๔ ประการ คือ^{๑๒}

๑. นัฎฐคเวสนา การแสวงหาพัสดุที่หายไป ของหายของหมด รู้จักหามาไว้ เทียบกับหลักของการบริหารจัดการตรงกับ **M-Material** วัตถุหรือวัสดุสิ่งของที่จำเป็นต้องใช้ในการประกอบการ

๒. ชินณปฏิสังขรณา ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า ของเก่าของชำรุดรู้จักบูรณะซ่อมแซม เทียบกับหลักของการบริหารจัดการตรงกับ **M-Machine** อุปกรณ์ เทคโนโลยี เครื่องมือ เครื่องจักร วัสดุทัศนูปกรณ์ต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องใช้ในการประกอบการ

๓. ปริमितปานโกชนา รู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักประมาณในการกินการใช้จ่าย เทียบกับหลักของการบริหารจัดการตรงกับ **M-Money** เงินงบประมาณหรือทุนที่จำเป็นต้องใช้ในการขับเคลื่อนกิจการนั่นเอง

๔. อธิปัจจสีลวันตสถาปนา ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้มีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน มอบความเป็นใหญ่ให้แก่หญิงหรือชายผู้มีศีลตั้งอยู่ในธรรมความถูกต้อง เทียบกับหลักของการบริหารจัดการตรงกับ **M-Man** คนหรือบุคลากรที่มีอำนาจในการตัดสินใจสั่งการเกี่ยวกับการบริหารจัดการ ซึ่งก็คือผู้บริหาร ผู้จัดการ ผู้นำ หัวหน้างานระดับต่าง ๆ นั่นเอง คนหรือบุคลากรที่มีคุณสมบัติเพียบพร้อมเหมาะสมกับตำแหน่งบริหารนี้ต้องประกอบด้วย **M-Management** หรือ **M-Method** คือฉลาดในการบริหารจัดการ และที่สำคัญต้องมี **M-Morality** คือมีคุณธรรมจริยธรรม

^{๑๒} ดู อด. จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๕๘/๒๗๗-๒๗๘, อด. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๘/๓๗๕-๓๗๖.

หลักธรรมข้อนี้แสดงให้เห็นว่า ครอบครัว วงศ์ตระกูล องค์กร องค์กร สถาบัน สังคมและประเทศชาติ อันมั่งคั่งมั่นคงมีเสถียรภาพเพียงใด ถ้าขาดการรู้หลักเศรษฐกิจและศีลธรรมอันพึงปฏิบัติให้ถูกต้องแล้ว ก็ย่อมจะถึงความพินาศล่มสลายได้ในที่สุด

๒.๕ แนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักการพัฒนาอาชีพพาณิชย์

พระพุทธศาสนาได้เสนอหลักธรรมอันเป็นแนวทางในการประกอบอาชีพค้าขายไว้ว่าการค้าขาย ถ้าใครประกอบด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการแล้วก็ย่อมจะเจริญรุ่งเรืองเป็นผู้ยิ่งใหญ่ด้วยทรัพย์สินสมบัติมากมาย คุณสมบัติ ๓ ประการนั้น คือ^{๑๓}

๑. จักขุมา มีตาดี รอบรู้ในการค้าขายสินค้า รู้ทุน รู้กำไร
๒. วิรุโระ มีธุรกิจดี เพียรพิจารณากาลเทศะ รู้ทำเลซื้อทำเลขาย (ตลาด) ว่าซื้อที่ไหนได้ราคาถูก ขายที่ไหนได้ราคาดี แล้วไม่ทอดธุระคือไม่ทิ้งการงาน
๓. นิสสยสัมปันโน เพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย รู้จักชอบพอกับคนมาก มีมิตรมีสหายมาก รู้จักทำตนให้เป็นที่น่าิยม ไว้เนื้อเชื่อใจของคนทั้งหลาย

พระพุทธศาสนายังได้เสนอแนวคิดเพื่อการค้าขายที่เป็นเหตุให้ขาดทุนและได้กำไร ซึ่งผู้ประกอบการอาชีพค้าขายทั้งหลายพึงสำรวมระวัง เรื่องนี้พระสารีบุตรได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ประกอบการค้าขายขาดทุน อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ประกอบการค้าขายไม่ได้กำไรตามที่ประสงค์ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ประกอบการค้าขายได้กำไรตามที่ประสงค์ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ประกอบการค้าขายได้กำไรยิ่งกว่าที่ประสงค์ และพระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า

“...บุคคลบางคนในโลกนี้เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ปวารณาว่า ท่านผู้เจริญ พระคุณเจ้าต้องการปัจจัย นิมนต์บอกเถิด แล้วเขากลับไม่ถวายปัจจัยที่ปวารณาไว้ ถ้าเขาเคลื่อนจากอัทธานั้นกลับมาสู่ความเป็นมนุษย์นี้ เขาประกอบการค้าขายใด ๆ ก็ย่อมขาดทุน

บุคคลบางคนในโลกนี้เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ปวารณาว่า ท่านผู้เจริญ พระคุณเจ้าต้องการปัจจัย นิมนต์บอกเถิด แต่เขาถวายปัจจัยที่ปวารณาไว้ไม่ตรงตามที่สมณะหรือพราหมณ์ประสงค์ ถ้าเขาเคลื่อนจากอัทธานั้นกลับมาสู่ความเป็นมนุษย์นี้ เขาประกอบการค้าขายใด ๆ ก็ไม่ได้กำไรตามที่ประสงค์

^{๑๓} ดู วจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๐/๑๖๓-๑๖๔.

บุคคลบางคนในโลกนี้เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ปวารณาว่า ท่านผู้เจริญ พระคุณเจ้าต้องการปัจจัย นิมนต์บอกเถิด เขาถวายปัจจัยที่ปวารณาไว้ตามที่สมณะหรือพราหมณ์ประสงค์ ถ้าเขาเคลื่อนจากอัทธานั้นกลับมาสู่ความเป็นมนุษย์นี้ เขาประกอบการค้าขายใด ๆ ก็ได้กำไรตามที่ประสงค์^{๑๔}

บุคคลบางคนในโลกนี้เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ปวารณาว่า ท่านผู้เจริญ พระคุณเจ้าต้องการปัจจัย นิมนต์บอกเถิด เขาถวายปัจจัยที่ปวารณาไว้ยิ่งกว่าที่สมณะหรือพราหมณ์ประสงค์ ถ้าเขาเคลื่อนจากอัทธานั้นกลับมาสู่ความเป็นมนุษย์นี้ เขาประกอบการค้าขายใด ๆ ก็ได้กำไรยิ่งกว่าที่ประสงค์”^{๑๕}

สรุปสาระที่ได้ว่า ปวารณาหรือรับปากไว้แล้วว่าจะถวายอะไรสิ่งใดแก่พระสงฆ์หรือแก้วต ก็ให้ถวายสิ่งนั้นตามที่ปวารณาหรือรับปากไว้ให้ได้ ถ้าปวารณาหรือรับปากไว้แล้วกลับไม่ถวาย ทำมาค้าขายก็จะมีแต่ขาดทุน ถ้าถวายไม่ตรงตามที่ปวารณาหรือรับปากไว้ ทำมาค้าขายก็ไม่ได้กำไรตามที่ต้องการ ถ้าถวายตรงตามที่ปวารณาหรือรับปากไว้ ทำมาค้าขายก็จะได้กำไรตามที่ต้องการ และถ้าถวายมากกว่าตีกว่าที่ปวารณาหรือรับปากไว้ ทำมาค้าขายก็จะได้กำไรมากกว่ายิ่งกว่าที่ต้องการไว้

๒.๖ แนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักการใช้จ่ายทรัพย์

คนฉลาดเมื่อหาทรัพย์เงินทองมาได้มากแล้ว ควรรู้จักวิธีบริหารการใช้จ่ายโดยกำหนดเป็นแผนการใช้จ่ายให้เรียบร้อย พระพุทธศาสนาได้เสนอแนวคิดในการวางแผนใช้จ่ายทรัพย์ไว้เป็น ๔ ส่วน เรียกว่าโมคควิภาค ๔ ประการ คือ

เอเกน โภเค ญญเชยฺย หนึ่งส่วน สำหรับเป็นค่าใช้จ่ายเลี้ยงตน เลี้ยงครอบครัว ดูแลคนที่เกี่ยวข้อง และบริจาคทำสาธารณประโยชน์

ทวิหิ กมมํ ปโยชเย สองส่วน สำหรับเป็นทุนประกอบกิจการอาชีพ

จตุตถญจ นิธาเปยฺย อีกหนึ่งส่วน สำหรับเก็บไว้เป็นหลักประกันชีวิตและกิจการคราวจำเป็น

สำหรับการใช้จ่ายทรัพย์ตามแนวพุทธนี้ พระพุทธศาสนาได้เสนอเป็นรายละเอียดไว้ ๕ ประการด้วยกัน เรียกว่า โภคอาทียะ หรือ โภคาทียะ แปลว่า ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์หรือหลักการใช้จ่ายโภคทรัพย์ให้เป็นประโยชน์^{๑๕} ๕ ประการ คือ^{๑๖}

^{๑๔} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๙/๑๒๔.

^{๑๕} สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, พุทธธรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ, หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

^{๑๖} ดู อัง.ปณจก. (บาลี) ๒๒/๔๑/๔๐-๔๑, อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๔-๖๖.

๑. เลี้ยงตัว เลี้ยงมารดาบิดา บุตรภรรยา บ่าวไพร่ คนในปกครอง ให้มีหน้าเป็นสุขสำราญ
๒. บำรุงมิตรสหายผู้ร่วมกิจการให้เป็นสุขสำราญ
๓. ใช้ปกป้องรักษาสวัสดิภาพ ทำตนให้มั่นคงปลอดภัยจากภัยอันตราย หรือใช้บำบัดอันตรายที่เกิดแต่เหตุต่าง ๆ เช่น อัคคีภัย อุทกภัย วาตภัย โจรภัย เป็นต้น
๔. ทำพลี ๕ อย่าง คือ
 - ๔.๑ ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ
 - ๔.๒ อติถิพลี ต้อนรับแขก
 - ๔.๓ ปุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย
 - ๔.๔ ราชพลี เสียภาษีอากร บำรุงราชการ บำรุงประเทศชาติ
 - ๔.๕ เทวตพลี ถวายเทวดา บำรุงอุทิศสิ่งทีเคารพบูชาของตน
๕. บริจาคทานในสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติชอบ คือ ถวายการอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์และเหล่าสมณะบรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ

๓. พุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยหลักบำบัด

หลักการบำบัด หมายถึง การสอนให้รู้จักบรรเทาความต้องการชนิดรุนแรงที่กลายเป็นความทะยานอยากอันก่อความทุกข์ให้ ถ้ามัวแต่หาทางสนองความอยากอยู่อย่างเดียว อย่างไม่รู้จักพอ พุทธศาสนาจึงเปรียบความอยากเสมอด้วยไฟ ไม่รู้จักอิมด้วยเชื้อ หรือแม่น้ำไม่รู้จักเต็มแม้จะหาหน้ำลงไปสักเท่าไรก็ตาม เพราะฉะนั้น จึงต้องมีหลักบำบัดหรือบรรเทาความทะยานอยาก (ในส่วนเกิน) ให้น้อยลงโดยลำดับ อันเป็นแนวทางแก้ทุกข์แก้ปัญหาได้

หลักการพัฒนาด้วยการบำบัดนี้ เป็นหลักการพัฒนาด้านเศรษฐกิจระดับสูง คือสูงเกินเศรษฐกิจเป็นระดับจิตวิญญาณผู้บริโศค หรือระดับคุณค่าแท้ การพัฒนาในระดับนี้เป็นการพัฒนาให้มนุษย์เป็นนายเหนือความต้องการความทะยานอยาก ให้รู้จักเอาชนะไม่เป็นทาสของกิเลส รู้ความจำเป็น รู้ความเกินจำเป็น (ส่วนเกิน) รู้ความทะยานอยาก

พระพุทธศาสนาได้เสนอวิธีการพัฒนาด้านเศรษฐกิจที่ตรงกันข้ามกับวิธีการของชาวโลก คือวิธีการพัฒนาที่ไม่ต้องใช้เงินเลย อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ เรียกหลักการพัฒนานี้ว่า หลักเศรษฐกิจขั้นสูง หรือหลักการเหนือหลักเศรษฐกิจ^{๑๗} คือการพยายามเป็นนายเหนือความทะยานอยากนั่นเอง

^{๑๗} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระพุทธศาสนากับการเลิกทาสและเศรษฐกิจ, หน้า ๕๓.

หลักการดังกล่าวมีปรากฏทั่วไปในพระไตรปิฎก เช่น การบัญญัติสิกขาบทห้ามพระสงฆ์หยิบจับหรือรับเงินทอง ทรงปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้ฝ่าฝืน การอนุญาตปัจจัยพื้นฐาน ๔ ประการ การบัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้ใช้สิ่งของที่ทำได้ด้วยทองหรือเงิน หรือของกาวาวสวยงามเกินไป ห้ามไม่ให้ของจากผู้ที่ไม่ได้พิจารณาไว้ ห้ามไม่ให้สะสม ห้ามไม่ให้เก็บอาหารไว้ค้างคืน เป็นต้น พระพุทธศาสนาได้เสนอหลักธรรมสำหรับประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดพัฒนาการที่สูงกว่าเศรษฐกิจทางโลกไว้ เช่น หลักธรรมว่าด้วยทรัพย์ภายในอันประเสริฐ เรียกว่า อริยทรัพย์ ๗ ประการ หลักความสันโดษ และหลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือหลักความพอเพียง เป็นต้น

๓.๑ แนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักเศรษฐกิจเหนือเงินตรา

พระพุทธศาสนาได้เสนอแนวคิดการพัฒนาด้านเศรษฐกิจโดยที่ไม่ต้องใช้เงินเป็นตัวขับเคลื่อนเลย กล่าวคือ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามพระสงฆ์หยิบจับหรือรับเงินทอง และทรงปรับอาบัติคือกำหนดโทษแก่ภิกษุผู้ประพฤติฝ่าฝืน^{๑๘} เป็นที่สังสัยญาณแก่ชาวโลกในสมัยนั้นให้ได้ว่า “ไม่มีเงินก็ทำได้” โดยไม่ต้องใช้เงินทองเลยนี้แหละพระองค์จะทำงานชิ้นใหญ่ให้ดู และสุดท้ายก็ปรากฏว่า พระองค์ทรงทำได้สำเร็จจริง ๆ ด้วย ในการบริหารองค์การสงฆ์ และพัฒนาองค์การพระพุทธศาสนาในชมพูทวีป (อินเดีย) กระทั่งมีแพร่หลายไปทั่วโลกถึงในปัจจุบันนี้ โดยมีจุดเริ่มต้นจากหลักเศรษฐกิจเหนือโลกเหนือเงินตรา ซึ่งนับเป็นหลักเศรษฐกิจขั้นสูงที่เน้นการพยายามเป็นนายเหนือความทะยานอยาก พยายามรู้ว่า เท่าไรจำเป็น เท่าไรเกินจำเป็น และเท่าไรกลายเป็นความทะยานอยาก

ภายใต้หลักเศรษฐกิจเหนือเงินตรานี้ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตสิ่งจำเป็นจริง ๆ ในการดำรงชีวิตสำหรับพระภิกษุ เรียกว่า ปัจจัย ๔ ประการ คือ

๑. จีวร ได้แก่ ผ้าถุงห่ม
๒. บิณฑบาต ได้แก่ อาหาร
๓. เสนาสนะ ได้แก่ ที่อยู่อาศัย
๔. คิลานเภสัช ได้แก่ ยารักษาโรค

และเพื่อให้เห็นถึงความมุ่งหมายในการพยายามเป็นนายเหนือความทะยานอยาก การหลีกเลี่ยงการบริโภคใช้สอยเกินความจำเป็น ในการทรงอนุญาตปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพสำหรับพระสงฆ์

^{๑๘} ดู วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๘๒-๕๘๖/๑๐๗-๑๑๑.

ทั้ง ๔ ประการนั้น พระองค์ก็ทรงสอนชี้ให้เห็นถึงคุณค่าแท้ที่จำเป็นจริง ๆ เพื่อให้ห่างไกลจากความคิดในอันที่จะต้องพึ่งอาศัยเงินตราในการสร้างสรรค์ปรุ่่งแต่งไว้ว่า

๑. บรรดาจีวร บังสุกุลจีวร คือผ้าที่ได้มาจากกองฝุ่น มีค่าน้อย หาได้ง่าย ไม่มีโทษ
๒. บรรดาโภชนะ ปิณฑยาโลปโภชนะ คือโภชนะคือคำข้าวที่ได้มาด้วยกำลังปลีแข้ง มีค่าน้อย หาได้ง่าย ไม่มีโทษ
๓. บรรดาเสนาสนะ รุกขมูลเสนาสนะ คืออยู่อาศัยโคนไม้ มีค่าน้อย หาได้ง่าย ไม่มีโทษ
๔. บรรดาการรักษาโรค บุติมุตตเภสัช คือยาตองน้ำมูตรเน่า มีค่าน้อย หาได้ง่าย ไม่มีโทษ^{๑๙}

ยิ่งกว่านั้นพระองค์ยังทรงกำชับเป็นพิเศษถึงกับกำหนดเป็นนิสสัยคือเครื่องอาศัยที่จำเป็นสำหรับพระภิกษุให้ถือปฏิบัติ และการถือปฏิบัตินี้ก็กำหนดให้ถือปฏิบัติจนตลอดชีวิตเลยทีเดียว แต่กระนั้นพระองค์ก็ทรงมองการณ์ไกลเพื่อความจำเป็นบางประการเพื่อความเป็นสัปปายะ (สะดวกสบาย) ภิกษุสงฆ์ จึงทรงอนุญาตผ่อนผันปัจจัยเครื่องยังชีพกรณีพิเศษที่เกินกว่านั้นได้ แต่ก็ยังทรงเน้นกำหนดให้เป็นของหาง่าย ไม่มีโทษ ราคาไม่แพง (เมื่อชาวบ้านมีศรัทธาจัดหาถวาย) ดังปรากฏในคำบอกนิสสัยว่า

๑. บรรพชาอาศัยโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้ง เธอพึงทำความอุตสาหะในโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ^{๒๐} คือ^{๒๑} สังฆภัต อุทเทศภัต นิมันตณภัต สลากภัต ปักชิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปติกภัต
๒. บรรพชาอาศัยผ้าบังสุกุล เธอพึงทำความอุตสาหะในผ้าบังสุกุลนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน ผ้าเจือกัน
๓. บรรพชาอาศัยเสนาสนะคือโคนไม้ เธอพึงทำความอุตสาหะในเสนาสนะคือคางไม้ที่จนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ

^{๑๙} ดู อก. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๗/๔๒-๔๓.

^{๒๐} อติเรกลาภ แปลว่า ลาภพิเศษ, ของที่ได้พิเศษ (มีผู้ถวาย). (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๐๐๗, ๑๓๒๒.

^{๒๑} สังฆภัต คือ ภัตตาหารถวายสงฆ์ทั้งหมด, อุทเทศภัต คือ ภัตตาหารถวายภิกษุ ๒-๓ รูป, นิมันตณภัต คือ ภัตตาหารที่นิมนต์แล้วถวาย, สลากภัต คือ ภัตตาหารที่นิมนต์ให้จับสลากแล้วถวาย (ตามสลาก), ปักชิกภัต คือ ภัตตาหารถวายปักข์ (๑๕ วัน) ละ ๑ ครั้ง, อุโปสถิกภัต คือ ภัตตาหารถวายในวันอุโบสถ, ปาฏิปติกภัต คือ ภัตตาหารถวายในวันแรม ๑ ค่ำ. (สารตถ. ฎีกา ๓/๗๑-๗๗/๒๘๕)

๔. บรรพชาอาศัยยาคือน้ำมูตรเน่า เธอพึงทำอุตสาหะในยาคือน้ำมูตรเน่านั้นจนตลอดชีวิต
อติเรกกลาก คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย^{๒๒}

การที่พระองค์ทรงกำหนดปัจจัยพื้นฐานทั้ง ๔ ประการเหล่านี้แก่พระสงฆ์นั้น มีเหตุผล ๒
ประการ คือ (๑) เหตุผลด้านปัจจัย ๔ ประการ เพราะเป็นการลงทุนน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษทาง
กฎหมายและศีลธรรม (๒) เหตุผลด้านพระสงฆ์ คือทำให้จิตใจไม่ต้องคับแคบ ไม่ติดขัดในเรื่องปัจจัย ๔
ทำให้มีสมาธิในการปฏิบัติและบรรลุธรรมได้ในที่สุด

๓.๒ แนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักการสร้างทรัพย์ภายใน

พระพุทธองค์ได้เสนอเรื่องอริยทรัพย์ คือทรัพย์อันประเสริฐ หรือทรัพย์คือคุณธรรมประจำใจ
อย่างประเสริฐ เป็นทรัพย์ภายใน เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้ก้าวไปให้สูงกว่าเศรษฐกิจทางโลก อริยทรัพย์
ที่ว่ามี ๗ ประการ คือ^{๒๓}

๑. สัทธานะ ทรัพย์คือศรัทธา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่ออย่างมีเหตุผล
๒. สีลฐานะ ทรัพย์คือศีล การรักษากายวาจาให้เรียบร้อยดีงาม
๓. หิริฐานะ ทรัพย์คือหิริ ความละอายใจต่อบาปทุจริตความชั่วทุกอย่าง
๔. โอตตปฐานะ ทรัพย์คือโอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อบาปทุจริต
๕. สุตะฐานะ ทรัพย์คือพหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้สดับรับฟังศึกษาเล่าเรียนมาก
๖. จาคฐานะ ทรัพย์คือจาคะ ความเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
๗. ปัญญาฐานะ ทรัพย์คือปัญญา ความรู้ความเข้าใจ่องแท้ในเหตุผล รู้ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ

รอบรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์

อริยทรัพย์หรือทรัพย์ภายในนี้ ดีกว่าทรัพย์ภายนอก เพราะไม่มีใครแย่งชิงได้ ไม่สูญหายไปด้วย
ภัยอันตรายต่าง ๆ ทำให้ไม่อ้างว้างไม่ให้ยากจน และเป็นทุนให้เกิดกำลังใจในการสร้างทรัพย์ภายนอก
ให้เกิดขึ้นได้ด้วย ถ้ามีทรัพย์ภายในแล้วก็ไม่ต้องสงสัยเลยว่า ทรัพย์ภายนอกจะหลงไหลมาโดยอัตโนมัติ
ตรงกันข้าม คนที่มีทรัพย์ภายนอกแต่ไม่มีศีลธรรมหรือไม่มีทรัพย์ภายใน ๗ ประการนี้ ก็ไม่สามารถจะ
รักษาหรือเพิ่มพูนทรัพย์ภายนอกที่มีอยู่นั้นให้คงอยู่และงอกงามไปบุคลิยได้ ทรัพย์นั้นย่อมร่อยหรอไป
และหมดสิ้นในที่สุด

^{๒๒} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๗๓, ๑๒๘/๑๐๑-๑๐๒, ๑๙๗.

^{๒๓} คู. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๑, อัง.สวดตก. (ไทย) ๒๓/๕-๖/๘-๑๒.

ทรัพย์ภายในอันประเสริฐนี้ ช่วยพัฒนาเศรษฐกิจขั้นสูงระดับจิตวิญญาณ สร้างจิตสำนึกในการเลือกบริโภคเฉพาะคุณค่าแท้ของปัจจัยที่จำเป็นจริง ๆ ในการดำรงชีพ ทำให้เข้าใจเหตุเข้าใจผลอย่างถูกต้อง วางตนอยู่เหนือความทะยานอยากในสิ่งที่เกินความจำเป็น เน้นการบริโภคที่ยึดหลัก “ประหยัดที่สุด ประโยชน์สูงสุด” สามารถพัฒนาด้านเศรษฐกิจให้เจริญรุ่งเรืองได้รอบด้านทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น จึงเรียกอริยทรัพย์นี้ชื่อหนึ่งว่า “พหุการธรรม” หรือ “ธรรมมีอุปการะมาก”

๔. บทสรุป

มนุษย์มีความต้องการทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ การได้รับตอบสนองความต้องการเหล่านั้นเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตประจำวันของมนุษย์ ความต้องการพื้นฐานสำหรับการดำรงชีวิตของมนุษย์ได้แก่ความต้องการปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค นอกจากนี้มนุษย์ยังมีความต้องการด้านอื่น ๆ ที่เป็นความจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตเพิ่มเติมอีก เช่น เครื่องสุขภัณฑ์ สิ่งอำนวยความสะดวกในด้านต่างๆ รวมทั้งความต้องการทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ด้วย เมื่อความต้องการมีอยู่ มนุษย์จึงต้องดิ้นรนขวนขวายเพื่อให้ได้สมประสงค์ตามความต้องการนั้น บ้างก็สามารถหาสนองความต้องการได้ บ้างก็หาได้ บ้างหาไม่ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่แตกต่างกัน

พระพุทธศาสนามีหลักธรรมสำหรับเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจทั้งเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์และเพื่อบำบัดความต้องการของมนุษย์ หลักธรรมที่ช่วยเสริมสร้างเพื่อสนองตอบความต้องการของมนุษย์นั้นมุ่งเน้นถึงการแสวงหาปัจจัยสี่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตประจำวันเพื่อให้เพียงพอแก่ความต้องการหรือความจำเป็นต้องใช้ต้องบริโภคไม่ให้เกิดเหลือ เช่น หลักการสร้างประโยชน์ในปัจจุบันทันตาเห็น ๔ ประการ ประกอบด้วย ความขยันหมั่นเพียรไม่เกียจคร้านทำงาน ความรู้จักใช้จ่ายรู้จักเก็บหอมรอมริบไม่สุรุ่ยสุร่าย ความรู้จักเลือกคบคน คบแต่คนดี ๆ มีศีลธรรม ความมีชีวิตอยู่อย่างพอเพียง ไม่เกินตัวเกินฐานะ, การเว้นจากอบายมุข ทางแห่งความเสื่อม ๔ ประการ คือ ความเป็นนักเลงผู้หญิง ความเป็นนักเลงสุรา ความเป็นนักเลงการพนัน ความเป็นผู้ชอบคบหามิตรชั่ว, ความสุขของคฤหัสถ์ ๔ ประการ ประกอบด้วย สุขเพราะมีทรัพย์ สุขเพราะได้ใช้จ่ายทรัพย์ สุขเพราะไม่มีหนี้สินติดค้าง สุขเพราะประกอบอาชีพสุจริต เป็นต้น และหลักธรรมที่ช่วยเสริมสร้างเพื่อบำบัดความต้องการอันเกินขอบเขตที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นความต้องการด้วยอำนาจกิเลสตัณหา เป็นหลักธรรมที่ช่วยให้สามารถข่มใจข่มกิเลสความต้องการเกินประมาณนั้น เช่น การเอาอย่างการดำรงชีวิตอย่างพอเพียงของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาที่มีหลักปฏิบัติในการบริโภคปัจจัย ๔ การประพฤติปฏิบัติ

ตามหลักอริยทรัพย์คือทรัพย์ภายใน ๗ ประการ ประกอบด้วย การสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้น คือเชื่ออย่างมีเหตุผล ไม่เป็นไปตามกระแสสังคม การสำรวมรักษาศีลเพื่อให้เกิดความปลอดภัยทั้งแก่ชีวิตและทรัพย์ ตลอดจนได้รับความเชื่อถือมีสตรียอบคอบ มีความละเอียดซื่อสัตย์ไม่พาลไม่ปลั่งเปลวใจแสวงหาปัจจัยในทางที่มีชอบด้วยกฎหมายและศีลธรรม มีการศึกษาดีมีประสบการณ์สามารถแยกแยะดีชั่ว ควรไม่ควร ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ได้ รู้จักสละบริจาเคื้อเพื่อแผ้วถ่อเพื่อนมนุษย์ทำให้ไม่เห็นแก่ตัว และเมื่อลำบากเดือดร้อนก็ได้รับความช่วยเหลือจากผู้อื่น และมีปัญญาปฏิบัติภาวนาไหวพริบในการดำรงชีวิต ไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจแห่งความกลัว ความหลงมัวเมา และความประมาท อันจะเป็นผลให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างสันติสุขเจริญงอกงามไปบุลย์ ไม่มีทุกข์ ไม่บกพร่องเลย

เอกสารอ้างอิง

- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐**.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๑๔.
- _____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์
พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. **พุทธธรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระพุทธศาสนากับการเลิกทาสและเศรษฐกิจ**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.